

PSİKOLOJİ PENCERESİNDEN ENGEL VE ENGELLİLİK KAVRAMLARINA BAKIŞ

Pelin Deniz

pelind@metu.edu.tr

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Engelsiz ODTÜ Birimi

Engel ve Engellilik Nedir?

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ; 2011) verilerine göre dünya nüfusunun yaklaşık %15'ini engelli bireyler oluşturmaktadır. Bu bireyler çeşitli sebeplerle daha sağlıklı koşullarda yaşamakta, daha düşük eğitim standartlarına sahip olmakta ve yaşamlarında yoksulluk oranı daha yüksek olmaktadır. Son yıllarda engellilik alanında küresel düzeyde çalışmalar hız kazanmıştır. 1975'te *Birleşmiş Milletler (BM) Engelli Bireylerin Hakları Beyannamesi*, 2008'de ise *BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme* kabul edilmiştir. Bu sözleşmeye göre engelli kavramı "diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılmalarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri" içermektedir (BM, 2008).

DSÖ'nün hazırladığı İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlık Uluslararası Sınıflandırması'na göre (ICF; 2004) ise; engellilik, bireyin mevcut sağlık durumuyla çevresel, fiziksel ve toplumsal koşulların etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'deki hukuk sisteminde de engel ve engelliliğe ilişkin tanımlamalar yer almaktadır. *5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun'a* göre (2014) engelli birey "fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey" olarak tanımlanmaktadır.

Görüldüğü üzere yukarıdaki tanımlamaların tamamı engelin toplumsal boyutunu da içermektedir. Bu çerçevede, engellilik son yıllarda yeniden değerlendirilmekte; engel durumu, bireysel bir trajedi olmaktan çıkarılıp toplumsal bir yapı olarak yeniden inşa edilmektedir. Engellilik alan yazınında kabul gören bir başka tanımlamada da özellikle toplumsal boyutun birey üzerinde yarattığı baskı vurgulanmaktadır. Buna göre engellilik, çeşitli bozukluklara sahip bireylerin aktivitelerinde deneyimledikleri kısıtlılığın toplumsal olarak dayatıldığı ve bu bireylerin psiko-duygusal refahının toplumsal olarak ihmal edildiği veya yok sayıldığı sosyal baskının bir çeşididir (Thomas, 1999).

Engel grupları, fiziksel, bilişsel ve psikiyatrik olmak üzere üç temel bileşende sınıflandırılmaktadır (Smart, 2013). Bu sınıflandırma, medikal alan uzmanları için kritik değerle birlikte; ICF'nin dayanağı olan sağlık bileşenlerinin sınıflandırma sistemine göre sağlığın içeriği etiyolojik tarafsızlığa göre belirlenmektedir. Yani, sağlığın içeriğini hastalık/bozukluk sonucu oluşan etkilerden çok sağlık bileşenleri tanımlamaktadır. Buna göre; aynı engel türüne sahip olan bireylerin işlevsellik düzeyleri farklı olabilir ve aynı işlevsellik düzeyindeki bireylerin benzer sağlık koşulları içinde olması gerekmez. ICF'deki bu vurgu da, engel olgusunu salt bedenle ilgili bir kavram olmaktan çıkararak beden ve çevrenin etkileşiminin bir sonucu olduğuna işaret etmektedir.

Engelliliği Açıklayan Modeller

İlgili alanyazına bakıldığında engelliliğin çeşitli modeller çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Medikal model, sosyal model ve biyopsikososyal model günümüzde temel alınan ve geçerliliği olan modellerin başlıcalarıdır.

Medikal model, engellilik çalışmalarında hem tarihsel olarak hem de engellilik deneyimi açısından karşılaşılan ilk modeldir. Bu modelde engellilik, bireydeki bozukluk üzerinden tanımlanır ve bu nedenle patoloji odaklıdır. Uygulama alanı ise bedensel bozukluk veya kusurun tedavisine yöneliktir. Günümüzde söz konusu bozukluk, kusur ve/veya hastalığın içinde oluşup büyüdüğü sosyal, psikolojik ve davranışsal zemin ve boyutların bireyin sağlığı üzerindeki etkisinin sorgulanmaya başlanmasıyla birlikte medikal modele yönelik eleştiriler yükselmiştir. Medikal modelin beden-odaklı olup, engelin bedensel eksiklik ve kusurlardan kaynaklanmakta olduğuna yönelik uygulamalarının engelli bireylerin deneyimlediği sosyal adaletsizliği perdelemesi, bu modelin dikkat çeken eleştirilerindedir.

1970'li yıllarda başlayan toplumsal hareketle birlikte engelli bireylerin marjinalleşmesinde toplumun sorumluluğuna yönelik görüşler ve toplum kaynaklı engellere dikkat çeken *sosyal model* gelişme göstermiştir. Bu modele göre; engelli bireylerin dezavantajlı durumda olması mimari, ekonomik, politik, kültürel ve sosyal etmenlerin ortak etkisidir. Bu nedenle; sosyal modelde engellilik, toplumsal bir yapılandırmaya işaret etmektedir. Medikal modelin aksine bu model, özellikle politik ve toplumsal değişime yöneldiği, bunun için sавlar öne sürdüğü ve engelliliğe insan hakları ve bağımsız yaşam temelinde yaklaştığı için oldukça yararlı bulunmaktadır. Örneğin; erişilebilir olmayan eğitim sistemleri ve iş çevresi, yetersiz engelli hakları, ayrımcı sağlık ve sosyal destek hizmetleri, erişilebilir olmayan ulaşım ve konut sistemleri ile kamusal alanlar ve medya yoluyla engelliliğin değersizleştirilmesi engeli oluşturan esas etmenlerdir. Sosyal model, *bozukluk* (impairment) ve *engellilik* (disability) kavramlarını birbirinden ayırtmaktadır. Bozukluk, bedensel ve fiziksel bir gerçekliğin altını çizerken, engellilik ise toplumsal temelde oluşmuş bir yapıya vurgu yapmaktadır (Union of Physically Impaired Against Segregation, 1976; aktaran Hughes ve Paterson, 1997). Medikal model gibi sosyal model de çeşitli sebeplerden dolayı eleştirilmektedir. Özellikle sosyal etmenlere yapılan vurgu nedeniyle bozukluk-engellilik, beden-kültür arasında bir ayrım ve ikilik yarattığı görüşü (Meşe, 2014) ile engellilik deneyiminin fiziksel engel grubuyla sınırlı olması, çalışma yaşamı ve bağımsızlık vurgusunun öne çıkması ve engelliliği olumlu bir kimlik olarak benimseyen kişilere yönelmesi (Marks, 1999) bu eleştirilerden bazılarıdır.

Medikal ve sosyal modeller birbirinden farklı iki model gibi görünse de, engelliliğin doğasında sadece medikal ya da sadece sosyal olmaya ilişkin bir özellik bulunmamaktadır. Bu nedenle DSÖ (2011) engelliliğin farklı yönlerine uygun ölçüde ağırlığın verildiği dengeli bir yaklaşım öner-

mektedir. ICF'ye göre *biyopsikososyal model* birbirine zıt görünen bu iki model arasında bir uzlaşma yaratmaktadır; modelde engellilik kavramı bozukluklar, etkinlikleri yerine getirmede yaşanan sınırlılıklar ve toplumsal hayata katılmada kısıtlılıklar gibi bedensel ve toplumsal etmenlerin ortak olumsuz yansımaları için kullanılan kapsayıcı bir terim olarak değerlendirilmektedir. Bedensel ve toplumsal etkileşim vurgusu, engelliliği sadece bireyden kaynaklanan bir olgu olmaktan çıkarmaktadır. Örneğin; bireyin motivasyonu, özgüveni, teknoloji, doğal ve inşa edilmiş çevre, destek sistemleri ve ilişkiler, tutumlar ve ilgili politikalar kişinin bedensel deneyiminin bir engele dönüşmesinde belirleyici role sahiptir.

Psikoloji Engelliliğin, Engellilik Psikolojinin Neresinde?

Engellilik karmaşık, dinamik, çok boyutlu ve tartışmaya açık bir alandır (DSÖ, 2011). Dolayısıyla engellilik çalışmaları, mühendislik, mimarlık, tıp, sosyoloji, ekonomi gibi pek çok farklı alandan bulgularla şekillenen çok disiplinli bir alandır. Buna karşın; engellilik çalışmaları ve psikoloji biliminin yeterince işbirliği içinde olduğu söylenememekte, her ne kadar birbirleriyle çok yakından ilişkili olsa da bu iki disiplin henüz yeterince etkin ölçüde birbirlerinin çıktılarından faydalanamamaktadır (Olkin ve Pledger, 2003). Klinik psikoloji ve engellilik çalışmaları disiplinleri arasında nasıl köprü kurulabileceğini tartışan Simpson ve Thomas (2015), klinik psikoloji disiplini içinde sosyal, ilişkisel ve bağlamsal etmenlerin klinik psikologların formülasyon ve uygulamalarında yer almasına yönelik eğilimin artmasına dikkat çekmektedir. Örnek olarak, genetik ve nörolojik bir bozukluk olarak değerlendirilen şizofreninin toplumsal kökenlerinin de olabileceğine yönelik çalışmaların hızla arttığından bahsetmektedir. Buna karşın, klinik psikolojinin birey odaklı olmasının engellilik çalışmaları disipliniyle uzlaşması için bir güçlük oluşturabileceğine de değinmektedir. Ayrıca, engellilik çalışmaları da psiko-duygusal engelleyiciliği görmezden gelmekte, engelli bireyin engelli kimliğini benimsemesine ilişkin bireysel zorlukları göz ardı etmektedir (Simpson ve Thomas, 2015). Engellilik deneyiminin bu boyutunu daha net bir şekilde görebilmesi için engellilik çalışmaları, psikoloji disiplinindeki kuram ve uygulamalara ihtiyaç duymaktadır.

Çok disiplinli bir araştırma alanı olan engellilik çalışmalarının sunduğu bilgiler, klinik psikoloji, gelişimsel psikoloji, endüstri ve örgüt psikolojisi gibi doğrudan müdahale olanağının bulunduğu alt alanlar için kültüre hassas psikoterapi ve müdahale programları kapsamında oldukça değerli olacaktır. Benzer şekilde, engellilik çalışmaları da psikoloji biliminin bulgularıyla engellilik deneyimini en kapsamlı şekilde değerlendirme imkânı bulacaktır.

Engelli Kimliği

Engellilik, içinde pek çok bireysel ve toplumsal dinamik barındırması nedeniyle karmaşık bir olgudur. Ayrıca her yaşta ve gelişimsel dönemde rastlanabilecek bir durum olduğundan engelli kimliğinin oluşumuna yönelik alan yazında üzerinde uzlaşmış bir model bulunmamaktadır. Bununla birlikte; öne sürülen çeşitli modeller ve araştırma bulguları bulunmaktadır. Örneğin; Gill'e göre (1997), engelli bir bireyin kimlik gelişimi topluma katılma, engelli toplulukla bütünleşme, bedenini olduğu gibi kabul etme ve

kendini bu şekilde bir bütün olarak algılama gibi aşamaları içermektedir. Bu süreç, bireyin toplumda kendine bir yer edinmesi ve kararlı ve rahat bir şekilde kendini ortaya koyabilmesine (olumlama/onaylama) olanak sağlamaktadır. Bu, ruh sağlığı bakımından da önemlidir. Örneğin; olumlanan engelli kimliğinin, multipl sklerozu ve hareket engeli olan bireylerde daha düşük kaygı ve depresyon düzeyleriyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Bogart, 2015). Engelli kimliğinin oluşumunda engelliliğin kabulü ve engelli gruplarla etkileşim (Forber-Pratt, Lyew, Mueller ve Samples, 2017), bozukluk ve belirtilerin şiddeti, yaş, gelir ve damgalanma (Bogart, Rottenstein, Lund ve Bouchard, 2017), engelin doğuştan ya da sonradan olması ve aktivizm (Darling ve Heckert, 2010) gibi değişkenlerin etkili olduğu da bilinmektedir.

Engelli kimliği bireyin kendini, kendi bedenini ve toplumla etkileşimini değerlendirmesiyle şekillenir. Bu nedenle kimlik oluşumu aynı zamanda toplumsal da bir süreçtir. Türkiye'de engelli kimliğine ilişkin yapılan bir çalışmaya göre (Ünal, 2018), bireyin yaşadığı bedensel bozukluk ve toplumsal engellerin etkileşimi, farklı durum ve koşullarda kimi zaman utanç kimi zaman da gururun baskın olarak hissedildiği bir benlik algısı yaratmaktadır. Engellilik olumlu bir kimlik özelliği olarak benimsendiği takdirde bireyin, engelliliğini kimliğinin daha değerli ve gurur duyulacak bir parçası olarak görme olasılığı artmakta; birey engelleyici toplumsal sistemlerle mücadele etmeye yönelmektedir (Nario-Redmond, Noel ve Fern, 2013; Ünal, 2018).

Engelli kimliği çalışmaları içinde son dönemlerde engelliliğin zenginleştirici, değerli ve olumlu bir yaşam deneyimi olduğunu vurgulayan "engellilik gururu" kavramı öne çıkmaktadır. Stigma temelli bakışa karşı ve sosyal modelle uyumlu bir kimlik özelliği olarak öne çıkan engellilik gururunun özgüveni artırıcı etkisi ile engelli bireyin hâkim olan çoğunluk kültürünü sorgulayarak ve gerektiğinde reddederek damgalanan alt kültür ile özdeşim kurmasının engellilik gururunu, dolayısıyla özgüveni de artırdığı vurgulanmaktadır (Bogart, Lund ve Rottenstein, 2018). Sosyal kimlik kuramıyla tutarlı bir şekilde, engelli bireylerin kendilerini engelli topluluğun bir üyesi olarak görmeleri, hem birey hem de topluluğun bir parçası olarak olumlu bir kendilik algısının oluşmasını desteklemektedir (Nario-Redmond ve ark., 2013). Bu, aynı zamanda bireyi, engeli nedeniyle sevmeyeceği ve/veya değer görmeyeceğine ilişkin içsel atıflardansa toplumun sağlamsı normları olduğuna yönelik dışsal atıf yapmaya yönelterek bilişsel ve duygusal düzeyde bir sağaltım da sağlayabilmektedir.

Doğuştan ya da sonradan edinilen engel durumu fark etmeksizin pek çok engelli birey toplum içerisinde idealist ve sağlamsı normlara maruz kalmakta ve bu normları içselleştirmeye zorlanmaktadır. İçselleştirilen bu normlar bireyin kendi bedenini garip, bağımlı ve yük olarak algılamasına ve normallığe yönelik özlem duymasına yol açabilir. Bu noktada toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinden de söz etmek gerekir (Reeve, 2006; Ünal, 2018). Engellilik, erkeklerde güçlü ve lider olma, kadınlarda ise güzel ve hoş bir kadın olma beklentisine engel oluşturmaktadır. Bu da engellilik kavramını sosyal modelin öne sürdüğü şekilde bedensel bozukluk ve sakatlıkların ötesine taşıyarak psiko-duygusal engelliliği doğurmaktadır.

Sosyal model, toplumsal düzenin ya da toplumun önyargılarının “engel” oluşturduğunu savunmakla birlikte; engelli bireylerin duygusal ve bilişsel düzeydeki içsel ve bireysel süreçlerini göz ardı etmesi bakımından eleştirilmektedir. Reeve (2006) bu noktaya dikkat çekerek engelliliğin psiko-duygusal boyutlarından bahsetmektedir. Reeve’e göre basamak, dik rampa gibi erişilebilir olmayan mekânsal uygulamaların yanı sıra toplumdaki diğer bireylerin dik bakışlarına maruz kalma, hor görülme gibi durumlar sonucu engelli bireyler değersizlik ve utanç gibi duyguları yoğun şekilde hissedebilir ve bu da bu bireylerin toplumsal hayata tam ve etkin katılımına engel olabilir. Bunda elbette ki toplumsal ve kültürel temsillerin de etkisi bulunmaktadır. Örneğin; medya, sanat, bilim gibi toplumsal alanlarda engelli bireylerin günlük sosyal yaşamları oldukça az temsil edilmekte, var olan temsiller ise bireyin sahip olduğu bozukluğa ve yetersizliğe odaklı olmaktadır (Thomas, 1999). Engelli bedene ilişkin olumsuz kültürel temsiller engelli bireyin kendilik algısını etkilediği gibi, toplumun da engelli bireylere yönelik algısını etkilemektedir. Engellilerin kaçınılması gereken kimseler olduğuna yönelik algılar, engelli bireylerin neyi yapabileceği ya da yapamayacağına yönelik önyargılı görüşler, diğer insanların engelli bireyin engeline yönelik sözel (“Sana ne oldu?”) ve sözel olmayan (acıyan ve/veya küçümseyen bakışlar) merakı ve kurumsal düzeyde (okul, iş yeri vb.) istismar davranışları engelli bireyin kendini zayıf, güvensiz ve aşağılanmış hissetmesine neden olabilir. Bu da engelli bireyin toplumsal hayata katılımını güçleştirebilir. Günümüzde, geleneksel psikolojideki uyum ya da psikopatoloji modelinden çok engelli bireyin ve toplumdaki diğer bireylerin sosyal ve fiziksel bariyerleri nasıl anlamlandırdıkları, yönettikleri ve bunlarla nasıl baş ettiklerine yönelik sosyal model temelli bir psikoloji yaklaşımı daha çok benimsenmektedir.

Engellilik alanında sağlıklı kimlik oluşumundaki engellerden biri içselleştirilmiş baskıdır. Bilinçdışı düzeyde etkili olabilen bu engelleyici etmen, aslında toplum içinde marjinal olarak görülen pek çok azınlık grup tarafından da deneyimlenebilmektedir. Bu tür bir baskı durumunda birey, mensup olduğu azınlık grupla ilgili önyargılı düşünce ve temsilleri farkında olmaksızın içselleştirmekte ve yaşamını bu düşünce ve temsillere göre sürdürmektedir. Engellilerin bir yük olduğu, kendi ailelerini kurup sağlıklı bir cinsel hayatlarının olamayacağı, herhangi bir işte başarılı olamayacakları gibi toplumsal yargılar başarısızlık, değersizlik, yetersizlik gibi uyum bozucu temel inançlarla engelli bireyin kendilik algısını olumsuz etkileyebilir.

Engelli Bireylerin Psikolojik İhtiyaçları

Toplumdaki diğer bireylerden farklı psikolojik ihtiyaçları olmamakla birlikte, belirli toplumsal engellerle sadece engelli bireylerin karşı karşıya geldiği aşıkardır. Bu bağlamda, engellilerin psikolojik ihtiyaçlarını bu toplumsal engeller temelinde ele almak yerinde olacaktır.

Sabancı Üniversitesi (2013) yürütücülüğünde hazırlanan bir raporda engelli bireylerin yaşamlarını etkileyen temel sorunlar belirlenmiştir. Bunlar; erişilebilirlik, eğitim, istihdam ve siyasal katılım sorunları, sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinde sorunlar, yoksulluk, kamu harcamalarının yetersizliği, olumsuz tutumlar ve ayrımcılık, engelli hakları izleme mekanizmalarının yetersizliği gibi alt alanları kapsamaktadır. Bu sorunlardan hareketle, en önemli ihtiyaçların başında engelli bireylerin kendi istek ve iradeleri ölçüsünde toplumsal hayata katılımının artırılması gelmektedir. Ünal ve Gençöz (2018) bu ihtiyacı, insan gelişimindeki kritik süreç ve ihtiyaçlardan olan özerklik bağ-

lamında ele almakta ve engellilerin bağımsız yaşam hakkı ile hem engelli bireyin hem de ailesinin ayrışma ve bireyleşmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Ailelerin aşırı koruyucu ve müdahaleci tutumları nedeniyle engelli bireyin bağımsızlaşmasının sekteye uğraması, bireyde öz-yeterlilik duygusunun yeterince gelişmemesi söz konusu olabilmektedir. Benzer şekilde, bakım veren aile üyesinin de bu şekilde psikolojik yükü artmaktadır.

Ünal'ın bulgularına (2018) göre, ayrışma ve bireyleşme sürecine katkı yapan etmenlerden biri de toplumda var olan normların sorgulanmasıdır. Bu, bireyin kendi bedenini değersizleştirmeden kabul etmesini ve engelini bir eksiklik olarak değil, bir varoluş şekli olarak benimsemesini ve bireysel bir trajedi ve travma yerine psikolojik büyümeyi ve engellilik gururunun oluşmasını sağlayabilmektedir. Toplum katılımlarının artırılması bakımından Ünal ve Gençöz (2018) engelli bireyin kendi yaşamı hakkında söz sahibi olması ve özgürce seçim yapabilmesinin psikolojik iyilik haline katkı sağladığını vurgulamakta ve bunun sistemli bir şekilde toplumda uygulanması için kişisel destek sistemini önermektedir. Engelli bireylerin ihtiyacı olan kişisel destek hizmetlerini sosyal güvenlik ve sağlık sistemleri aracılığıyla doğrudan ya da dolaylı ödeme şeklinde almasıyla, engelli bireyin özerkliğinin desteklenmesi mümkün olabilmektedir. Özerkliğin desteklenmesi sadece engelli birey açısından değil, bakım sağlayan aile açısından da önemli bir role sahiptir. Aile üyelerinin deneyimledikleri olumsuz duygulanımlara zamanında müdahale edilmemesi halinde bakım veren aile üyelerinde zaman içerisinde yoğun stres, öfke, depresyon gibi psikopatolojik tablolar görülmekte, aile üyeleri fiziksel ve psikolojik olarak tükenme noktasına gelebilmektedirler (Graf, 2018). Bakım veren yükünü azaltacak uygulama ve politikalarla, bahsedilen bu psikopatolojik tabloların kısmen ya da büyük ölçüde bertaraf edilmesi mümkündür.

Bir azınlık grubu olarak görülen engelli bireylerden toplumun çoğunluğuna uyum sağlamaları beklenmekte, bunun sağlanamadığı durumlarda ise bu bireyler marjinal ya da antisosyal olarak algılanmaktadır (van de Ven, Post, de Witte ve van den Heuvel, 2005). Engellilik deneyimi bağlamında uyum süreci gerekli olmakla birlikte, bu uyum engelli bireyin topluma uyumu ile sınırlı değildir. Burada söz konusu olan, engelli bireyin kendi özgün benliğini keşfedip benimseyerek fiziksel gerçekliğine uyum sağlaması ve aynı zamanda toplumun da engelli bireye uyumunu beklemesidir. Bu da engelli bireyin toplumla, toplumun da engelli bireyle bütünleşmesini gerektirmektedir. van de Ven ve arkadaşlarının bulgularına göre; değerli hissetme, eşitlik ve saygı ile karşılaşma, toplumda bir birey olarak var olma, toplumsal etkinliklere katılımın kolaylaştırılması, kendi yaşamının sorumluluğunu ve kontrolünü alma, toplumdaki diğer insanlar ve engeli nedeniyle etkinlik ve seçimlerinde kısıtlanmama gibi ihtiyaçlar ön plana çıkmaktadır. Bu ihtiyaçlar, çift yönlü bir bütünleşme sürecinin gerekliliğidir; dolayısıyla toplumun da bu yönde hazırlanması, ayrıştırıcı olmaması sağlanmalıdır.

Toplumdaki önyargılı tutumlar, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımını ekonomik olarak da kısıtlamaktadır (Mamatoğlu ve Tasa, 2018). Engelli bireyin hayatının sorumluluğunu ve kontrolünü alması ve diğerlerine olan bağımlılığının azalması için istihdam olanaklarının sağlanmasına yönelik kalıcı çözümler gereklidir.

Engelli bireyler, uygun koşullar sağlandığı takdirde örgüte bağlılık, iş doyumu ve performansı gibi ölçütlerde engelli olmayan bireylerden herhangi bir farklılık göstermemekte; toplumsal ve ekonomik hayata katkıda bulunmaktadırlar (Mamatoğlu ve Tasa, 2018). Dolayısıyla, istihdam alanında dikkat çeken ihtiyaç toplumun, özellikle işverenlerin, engelli bireylerin istihdamına yönelik olumsuz tutum ve inançlarının azaltılmasına yöneliktir.

Engelliliği anlamak ve bu alandaki sorunların üzerine eğilmek için medikal ve sosyal modelin dengeli ve bütüncül bir şekilde ele alınması önemlidir (Pledger, 2003). Kimi durumlarda birincil yaklaşımın medikal kuram ve uygulama gerektirmesi kaçınılmazdır. Ancak; tıbbi müdahalenin ardından gelen rehabilitasyon sürecinde psikososyal değişkenlerin incelenmesi için sosyal modelin toplum odaklı yaklaşımı da elzemdir. Meşe (2014), bu bağlamda bedenin biyolojik bir varlık olmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal olarak inşa edilen bir varlık olduğuna değinerek engelin beden ile toplumun kesişme noktasında deneyimlendiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak, engelli bireylerin ihtiyaçları temelde yaşam kalitelerinin artırılmasına yöneliktir. Bu bağlamda, engelli bireylerin kendi yaşamları hakkında karar verebilmesi, özgür seçim yapabilmesi ve ihtiyaç duydukları desteği alarak topluma katılabilmesinin teşvik edilmesi; bu teşvik için de engellilerin destek alabileceği kaynak sayısının artırılması ve psikolojik, sosyal ve ekonomik özerkliklerinin desteklenmesi önemli görülmektedir.

Kaynak

- Birleşmiş Milletler (2008). *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*. Mayıs 2018, www.un.org/disabilities/documents/natl/turkey.doc adresinden alınmıştır.
- Bogart, K. R. (2015). Disability identity predicts lower anxiety and depression in multiple sclerosis. *Rehabilitation Psychology*, 60(1), 105-109.
- Bogart, K. R., Lund, E. M. ve Rottenstein, A. (2018). Disability pride protects self-esteem through the Rejection-Identification Model. *Rehabilitation Psychology*, 63(1), 155-159.
- Bogart, K. R., Rottenstein, A., Lund, E. M. ve Bouchard, L. (2017). Who self-identifies as disabled? An examination of impairment and contextual predictors. *Rehabilitation Psychology*, 62(4), 553-562.
- Darling, R. B. ve Heckert, D. A. (2010). Orientations toward disability: Differences over the lifecourse. *International Journal of Disability, Development and Education*, 57(2), 131-143.
- Dünya Sağlık Örgütü (2004). *ICF-İşlevsellik, yetiyetimi ve sağlığın uluslararası sınıflandırması* (E. Kabakçı ve A. Göğüş, Çev.). Ankara: Bilge Matbaacılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2001).
- Dünya Sağlık Örgütü (2011). *World report on disability*. Mayıs 2018, http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf?ua=1 adresinden alınmıştır.
- Engelliler Hakkında Kanun (2014) Eylül, 2018, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf> adresinden alınmıştır.
- Forber-Pratt, A. J., Lyew, D. A., Mueller, C. ve Samples, L. B. (2017). Disability identity development: A systematic review of the literature. *Rehabilitation Psychology*, 62(2), 198-207.

Gill, C. J. (1997). Four types of integration in disability identity development. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 9, 39-46.

Graf, N. M. (2018). Family adaptation across cultures toward a loved one who is disabled. I. Marini, N. M. Graf ve M. J. Millington, (Ed.), *Psychosocial aspects of disability: Insider perspectives and strategies for counselors* içinde (171-198). NY: Springer Publishing Company, LLC.

Hughes, B. ve Paterson, K. (1997). The social model of disability and the disappearing body: Towards a sociology of impairment. *Disability & Society*, 12(3), 325-340.

Mamatoğlu, N. ve Tasa, H. (2018). Engelliye yönelik ayrımcılık ve iş yerinde engelli. *Türkiye Klinikleri Psikoloji - Özel Konular, Engelli Çalışmaları Özel Sayısı*, 3(1), 1-10.

Marks, D. (1999). *Disability*. New York, NY: Routledge.

Meşe, İ. (2014). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 79-92.

Nario-Redmond, M. R., Noel, J. G. ve Fern, E. (2013). Redefining disability, reimagining the self: Disability identification predicts self-esteem and strategic responses to stigma. *Self and Identity*, 12(5), 468-488.

Olkin, R. ve Pledger, C. (2003). Can disability studies and psychology join hands? *American Psychologist*, 58(4), 296-304.

Pledger, C. (2003). Discourse on disability and rehabilitation issues-opportunities for psychology. *American Psychologist*, 58(4), 279-284.

Reeve, D. (2006). Towards psychology of disability: The emotional effects of living in a disabling society. D. Goodley ve R. Lawthom, (Ed.), *Disability & psychology: Critical introductions & reflections* içinde (94-107). Çin: Palgrave Macmillan.

Sabancı Üniversitesi (2013). *Engelsiz Türkiye için: Yolun neresindeyiz? Mevcut durum ve öneriler*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Simpson, J. ve Thomas, C. (2015). Clinical psychology and disability studies: Bridging the disciplinary divide on mental health and disability. *Disability and Rehabilitation*, 37(14), 1299-1304.

Smart, J. F. (2013). Counseling individuals with physical, cognitive, and psychiatric disabilities. C. C. Lee, (Ed.), *Multicultural issues in counseling: New approaches to diversity* içinde (221-234). New York, NY: John Wiley & Sons.

Thomas, C. (1999). *Female forms: Experiencing and understanding disability*. Buckingham: Open University Press.

Ünal, B. (2018). *The development of disability pride through challenging internalized idealist and ableist norms in Turkish society: A grounded theory study* (Yayınlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Ünal, B. ve Gençöz, T. (2018). Engellilerin bağımsız yaşayabilme ve topluma dahil olma hakkı: Ayrışma-bireyleşme süreci ve psikolojik iyilik hali. *Türkiye Klinikleri Psikoloji - Özel Konular, Engelli Çalışmaları Özel Sayısı*, 3(1), 42-52.

van de Ven, L., Post, M., de Witte, L. ve van den Heuvel, W. (2005). It takes two to tango: The integration of people with disabilities into society. *Disability & Society*, 20(3), 311-329.